

GELENEK*

Richard SWETERLITSCH

Çev.: Yrd. Doç. Dr. Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET**

Beklenen bir davranış veya bir sosyal protokol olarak değerlendirilebilecek kadar düzenli yapılan bir aktivitedir. Kıyasası gelenek, davranışların geleneksel ve beklenen bir biçimde yapılmasıdır. Yazılı olmayan kanun olarak görev gören gelenekler, örf ve âdet olarak isimlendirilmekte olup, bazı gelenek, örf ve âdetler yazılı bir hukuk sisteminin parçası haline gelebilmektedir.

Gelenek, çok geniş kapsamlı bir şekilde insan davranışlarını içermektedir. Etnologlar geleneksel davranışları insanların günlük rutin yaşantılarının bir parçası olarak ele almaktadırlar. Halkbilimciler, geleneği halk inancı veya âdetlerin birer ögesi olarak ele almaya meyillidirler. Güncel halkbilim araştırmaları, genelde ulusal düzeyde veya yaygın bir biçimde uygulanan etnik gelenekleri ele almayı, belirli halk grupları tarafından sürdürülen gelenekleri toplamak ve analiz etmek ile sınırlıdır. Örneğin, Pennsylvania Dutch tarafından sürdürülen tarımsal gelenekler veya Chicago itfaiyesinin mesleki gelenekleri gibi gelenekler halkbilimciler tarafından dikkate alınan geleneklerdir. Buna ek olarak, güncel halkbilim yayınları, gelenekler ile ilgilenen halkbilimcilerin kırsal gelenekler, dinî gelenekler, mesleki gelenekler ve çocuk oyunları geleneklerine odaklandığını göstermektedir. Âdetler terimini kullanan araştırmaların çoğu, yalnızca kırsal uygulamaları, özellikle de tarım ve hayvan yetiştiriciliği ile yakından ilgili olan uygulamaları kastetmektedir.

İnsanlar, geleneklerle bu gelenekleri ne zaman uygulayacaklarını bir dizi

farklı yollarla öğrenmektedirler. Bazen grubun bilinen bir üyesi, konuya yabancı olan kişiye durumu ifade etmekte veya faaliyete geçmek suretiyle belirli bir durumda hangi davranışın beklendiğini göstermektedir. Örneğin aile kurumu, çocuklara birtakım uygulamaların hangi bağlamlar içerisinde ne zaman ve nasıl beklendiklerini göstermek suretiyle geleneklerin sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Halkbilimciler gelenekleri dört ana kategoriye ayırmaktadırlar: (1) takvim gelenekleri (yani yılın belirli bir tarih ve dönemiyle ilgili uygulamalar), (2) geçiş törenleri gelenekleri (yani insan yaşam döngüsünün önemli anları ile ilgili davranışlar), (3) kayda değer toplumsal olaylar ile ilgili gelenekler (yani festivaler ve başka büyük gruplu kutlamalar), ve (4) halk inancı ile ilgili gelenekler (yani birtakım inanışlara sahip olmaktan dolayı ortaya çıkan davranışlar). Bu kategoriler akademik kataloglama amacına hizmet ediyor olsalar da, gerçek yaşamda kesişmedikleri noktalar yok gibidir.

Takvim gelenekleri, Amerika Birleşik Devletleri'nde Avrupa'ya kıyasla daha az görülmektedir. Çoğu Amerikalı Dört Temmuz veya Şükran Günü gibi takvim bayramlarını kutlasa da, bu kutlamaları gerçekleştirme biçimi açısından kendilerini diğer gruplardan ayıran bölgesel ve ailevi geleneği devam ettirebilmektedir. Şükran Günü kutlamaları, 19. yüzyılın ortalarından beri ulusal bir gelenek olmakla birlikte, halkbilimciler, Şükran Günü'nü ulusal bir hasat kutlaması olarak ele almak yerine, Şükran

* Richard Sweterlitsch, "Custom", *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*, (ed. Thomas A. Green), Volume 1, 1997, s. 168-172.

** Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir / Türkiye, abuyukokutan@hotmail.com.

Günü kutlamaları kapsamında gelişen bölgesel ve ailevi gelenekleri araştırmaktadırlar. Özel yemeklerin nasıl hazırlanması ve servis edilmesi ile ilgili hangi faaliyeti kimin gerçekleştireceği ve yemeğin ne zaman ve nerede servis edileceği gibi hususlar gelenek tarafından belirlenmektedir. Vermont, New Hampshire, Maine ve kuzey New York'un bazı geniş ailelerindeki erkekler, Şükran Günü sabahını ve erken öğlen saatlerini geyik avlanmak suretiyle geçirirken, kadınlar evde kalarak geleneksel hindi yemeğini hazırlamaktadırlar. Bazı ailelerde bu avlanma, geleneksel olarak çocukların babaları, amcaları ve büyük kardeşlerinin yanında ilk defa avlanmaya çıkmalarına olanak tanımaktadır. Bu günde hayvan çok ender avlanmaktadır, ancak avın kendisi ve onunla alakalı olarak erkekler arasındaki bağın kuvvetlenmesi, Şükran Günü'nün önemli bir sosyal boyutunu teşkil etmekte ve katılımcılardan bazıları için bu gelenek bir erginlenme töreni haline gelmektedir.

Takvim, çeşitli gruplara farklı gelenekleri uygulama fırsatı vermektedir. Yeni yılda çalma (müzik), Alman ve İtalyan-Amerikalılarda ateş etme şeklini alabilmektedir. Vietnam ve Kamboçya'dan henüz yeni gelen etnik gruplar gibi gruplar, Amerikan kültürüne Tet kutlamasını getirmişlerdir. Birçok Katolik, 3 Şubat Aziz Vlas gününde, boğaz kutsama törenine katılmaktadır.

Bölgesel gelenekler, sıklıkla değişmekte olan mevsimleri işaret etmektedirler. Vermontlular domates ve biber hasatlarını iç mekânlarda, kasa toplanmasının ardından, yani mart ayının ilk salı gününde veya hemen sonrasında gerçekleştirirler. Şurup için akçaağaç delen birçok Vermontlu, yeni şekerleme sezonunun başlangıcını kutlamak için geleneksel olarak ilk akçaağaç şurubunu kar üzerine dökerek şekerleme yapmaktadır, bu kutlamaya dereotlu hıyar

turşusu ve sade donut da dâhil edilmektedir.

Babalar veya anneler gününde kartpostal göndermek veya sevgililer gününde tatlı veya çiçek göndermek gibi birtakım ABD takvim gelenekleri, halk geleneklerinden ziyade daha çok ticari emellere hizmet etmektedir.

Erginlenme törenleri, bireylerin yaşamlarındaki önemli geçiş noktalarını işaret etmektedir ve bu törenlerle ilgili gelenekler, halk topluluklarının değişimleri görebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Halk toplulukları, üyelerinin doğumundan ölümüne kadar büyümelerini ve gelişimlerini ölçen muazzam sayıda gelenek üretmişlerdir. Çocuğa isim vermek, belki sadece ebeveynlerin kararına kalmıştır, ancak çoğu zaman ailevi veya etnik gelenekler ebeveynlere çocuğa bir atanın veya başka akrabasının ismini vermesi gerektiğini dikte etmektedir. Diş perisi, geleneksel anlayışa göre çocuğun düşen süt dişine karşılık olarak şekerleme veya para vermektedir. Bu gelenek geçmişte batıl inançlara bağlı olarak ortaya çıkmış olsa da, artık Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın olarak uygulanmaktadır ve çocukluktan yetişkinliğe fiziksel geçişi basitçe işaret etmekle birlikte, ebeveynlere gereksiz bir diş imha etmek için güvenli ve basit bir yol sunmaktadır. Yaşlıları, bir doğum günü çocuğunun kolunu yumruklayabilir, her bir yaş için bir yumruk atılır. İlişki ve evlilik ile ilgili gelenekler, Amerika Birleşik Devletlerinde sürdürülmektedir. Bazı Meksika asıllı Amerikalılar arasında, erkek tarafının bir arkadaş grubunun, kızın ailesini ziyaret ederek ilişkinin başlangıcı için izin almaları geleneksel bir davranıştır. Bir evliliğin ardından araba süslemek ve damat ile gelinin mahallelerinden kornaya basarak konvoy yapmak, toplumsal ve etnik geleneklerin bir parçasıdır. ABD'nin güney ve orta batı bölgelerinde yeni evlenen çiftin ilk gecesi, yeni evlilere tencere ve tavalarla ritim tutularak

yapılan alaycı bir serenat ile bölünmeden evlilik kutlamaları sona ermemektedir. Damat ve gelinden, bu gece eğlencesi peşinde olan grubu içeri davet ederek onlara yiyecek ve içecek ikram etmeleri beklenmektedir. Ölmek ve ölüm ile ilgili gelenekler de aynı şekilde yaygındır. Bazı aileler, evden birinin ölüm saatini işaret etmek için saatlerini durdurma geleneğine sahiptirler. Güneyin bazı bölgelerinde çömlek ve ilaç kutuları mezarları süslemektedir. Mezarlıkta gerçekleştirilen törenin ardından yaygın bir şekilde uygulanan bir uygulama ise yas tutanların hayatı kutlamaları amacıyla davet edildikleri yemektir. Birçok bölgede hayatta kalanların akrabaları mezar yerinde kalır ve ölümün yıldönümünde veya belirli takvim kutlamalarında mezarı çiçek, mum veya başka süsler ile donatır.

Halk festivalleri büyük ölçekli bir toplum katılımına imkân tanımaktadır. New Hampshire’da yılda bir gerçekleştirilen İskoç-Amerikan yayla oyunlarında İskoç ailelerin soyundan gelen miraslarını kutlamaktadırlar. Kadınlar, İskoçya’nın geleneksel yemeklerini hazırlar; çocuklar İskoç eteği giyerek yayla dansları yapar ve erkekler güçlerini denemek için oyunlarda yarışır. New Orleans’ın daha ticari Mardi Gras kutlamasının aksine, Louisiana’nın nehrin arka kısımlarında kalan bölgelerindeki topluluklar, Mardi Gras’ı eski geleneklere uyararak kutlamaktadırlar. Birçok İtalyan asıllı Amerikalı için 26 Aralık, ziyaret günüdür. Geleneksel olarak ön kapılar açık bırakılır, yakın masalara içecekler koyulur ve Noel’de alınan hediyeler gösterilir. Ardından komşuların evleri ziyaret edilir ve başka ziyaretlere gidenler aranır. Bu gelenek, arkadaşlara cömertlik ve refah gösterme fırsatını sunmaktadır.

Festivaller ayrıca birtakım geleneklerin uygulanması için bağlamlar sağlamaktadır. Amerika’nın yerlileri, ulusal powwow için bir araya gelerek kabileye

ait ve yeni oluşturulmuş pan-yerel Amerikan gelenekleri paylaşmakta, canlandırmakta ve kuvvetlendirmektedirler. Çoğu eyalet ve ulusal halk festivalleri, halk geleneklerine, özellikle de halk müziği, hikâyeler ve zanaatlara yönelik artmakta olan popüler ilginin hibrit ürünüdür. Bunların birçoğu, federal ve eyalet düzeyinde destek almadan ve büyük, profesyonel organizasyonlar tarafından gerçekleştirilmeden bu denli geniş kapsamlı olarak varlığını sürdürmeyecek geleneklerdir.

Birtakım gelenekler, halk inanışları ile yakından ilgili olduklarından, bazen gelenek ile ritüeli birbirinden ayırt etmek zorlaşmaktadır ve belki de gereksiz kalmaktadır. Ancak gelenek ve ritüel, en azından soyut olarak birbirlerinden farklıdır. Ritüeller genelde geleceği etkilemek için gerçekleştirilmektedir. Gelenek ise, soyut olarak mevcut ana etki etmek için gerçekleştirilir. Gelenekleri ihlal etmek, halkın eleştirilerine ve kınamalarına maruz kalmak ile sonuçlanabilmektedir. Örneğin, erkek bebeği mavi, kız bebeği pembe giydirmeye uygulaması kısmen, mavi rengin bebeği zararlardan koruduğu yönündeki primitif Avrupalı bir inanıştan türetilmiştir. ABD’de bu inanışın kendisi genel olarak ortadan kalkmış olsa da, birçok Amerikalı bu uygulamaya devam etmektedir; gerekçe olarak ise “bu işler bu şekilde yapılır” denilmektedir. Benzer şekilde, bebeğin cinsiyeti henüz bilinmiyor ise nötr bir renge sahip, sarı veya yeşil, bebek hediyeleri alınmaktadır. Bu geleneğe uyanların birçoğunun muhtemelen bu uygulamanın kökeni hakkında bilgisi yoktur, ancak gelenekler uygulamanın devam etmesini gerektirmektedir.

Kötü şans getirmesini engellemek amacıyla, bazı insanlar yanlışlıkla tuzluğu devirmeleri halinde gelenek olarak omuzları üzerinden tuz atarlar. Ancak geleneğe bağlı olan esas inanç ortadan kalktıktan sonra dahi, geleneksel uygulamalar çoğunlukla devam ettirilmekte-

dir. Bu davranışlar bazen yeni inanışlar ile ilişkilendirilir veya sadece alışkanlık sebebiyle devam ettirilir. Birçok Amerikalı, geleneğin Germen kökenli inancı hakkında bilgi sahibi olmamalarına karşın hâlen tahtaya vurma davranışında bulunmaktadır.

En geniş anlamı ile folklorun büyük bir çoğunluğu zaten geleneğin bir parçasıdır, zira folklor bazı bağlamlar içerisinde çoğu zaman uygun ve beklenen davranıştır. Hasta bir insan geleneksel olarak aktar doktorundan tavsiye alır; gelenek sebebi ile yerli Amerikalı hikâye anlatıcısı bazı hikâyeleri anlatmak için kışı bekler; şarkıcı performansını geleneksel açılış ve kapanış formülleri ile çerçeveler. Çözüm yolları, masallar ve şarkılar gelenek olarak kabul edilmese de, bunların uygulanışı halk gelenekleri tarafından belirlenmektedir.

Materyal kültür de gelenek tarafından yönlendirilebilmektedir. Tarihte, bir evin bacasının evin içinde mi yoksa dışında mı inşa edileceği veya müstemilatın eve göre hangi konumda olacağı gelenekler tarafından belirlenmekteydi. Gelenekler ayrıca bir evin iç mekânının fonksiyonel tasarımını da sınırlayabilmektedir. Doğu ve orta batıda uzun bir süre için geleneksel bir biçimde kırsal evlerin ön bahçelerine eflatun renkli bitkiler dikilirdi. En modern ev tipleri bile, halkın tarzı bunu belirli bir yaşam biçimine adapte ettiği müddetçe geleneksel beklentileri yansıtabilmektedir.

Halkbilimciler, işyerlerindeki halk geleneklerini incelediklerinde bir dizi gelenek ile karşılaşmaktadır. Richard Dorson'un yukarı Michigan bölgesindeki oduncular üzerinde gerçekleştirdiği araştırma, belli bazı gelenekleri betimleyen davranış kodlarını belirlemiştir. Örneğin, geleneğe göre, oduncu ormanda birkaç ay geçirdikten sonra hiçbir zaman kavgadan kaçmamalı, kadınlara karşı nazik olmalı ve tüm maaşını kendisi ve oduncu arkadaşlarına içki ikram etmek için harcamalıdır. Ayrıca oduncular,

odunculuk yeteneklerini gösterebilecekleri geleneksel rekabet oyunlarını içeren kendilerine özgü karnavallar da düzenlenmektedirler. Farklı mesleklerde ise gelenek, hiyerarşi dayatmaktadır. Örneğin, bir üretim bandındaki yeni çalışanların en rahatsız edici görevleri üstlenmeleri beklenir. Geleneksel kahve molası hem beyaz hem de mavi yakalı çalışanlara dedikodu, hikâye paylaşma ve şakalaşma fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda da yeni çalışanlar, kendilerinden beklenen sosyal ve iş protokolleri hakkında daha fazla bilgi edinmektedirler.

Geleneksel bir zanaatın ne zaman gerçekleştirileceğini belirlemek de geleneğe bağlı olabilmektedir. ABD'nin bazı kesimlerinde, kız çocuklarının ergenliğe geçmeden önce ilk yorganlarını, genellikle ufak bir parça, dikmeleri bir gelenektir. Bitirilen yorgan, kızın umut kutusunda kız evlenene kadar saklanır ve ilk çocuğunu örtmek için kullanılır.

Ailelerin de kendine özgü gelenekleri mevcuttur. Ebeveynlerin masanın ucuna oturması veya Noel sabahı en küçük çocuğun ilk hediye açması gibi örnekler verilebilir. Gelenek, normalde haftanın diğer günlerinde akşam yemesine karşın pazar günü ana yemeğin erken öğle saatlerinde yenmesi gerektiğini öngörebilir.

KAYNAKÇA

- Brewster, Paul G., ed. 1952. *Beliefs and Customs. The Frank C. Brown Collection of North Carolina Folklore*, ed. Newman Ivey White. Vol. 1. Durham, NC: Duke University Press.
- Hand, Wayland. 1970. Anglo-American Folk Belief and Customs: The Old World's Legacy to the New. *Journal of American Folklore* 7: 136-155.
- Newall, Venetia. 1971. *An Egg at Easter: A Folklore Study*. Bloomington: Indiana University Press.
- Smith, Robert Jerome. 1972. *Festivals and Celebrations. In Folklore and Folklife: An Introduction*, ed. Richard M. Dorson. Chicago: University of Chicago Press.
- Summer, William Graham. 1960. *Folkways*. New York: Mentor Books.